

Šmartno v Tuhinju

IVO ŽAJDELA

V prejšnjih devetih nadaljevanjih sem na kratko omenil množico partizanskih zločinov v zahodnem delu Tuhinjske doline pri Kamniku. Seznamom različnega nasilja, od umorov do požigov kulturne dediščine, ni konca ne kraja. Za »konec« naj zelo na kratko omenim partizansko razstrelitev župnijske cerkve v Šmartnem.

Prvi napad na Šmartno v Tuhinjski dolini so partizani izvedli aprila 1944 pri belem dnevu. Orožnikom, ki so bili utrjeni v župnišču, niso prišli do živega, se je pa zaradi obstreljevanja vnel farovski hlev in pogorel. Med napadom so se partizani povzpeli v zvonik in iz njega metali molotovke proti župnišču. Nemci so jih z minometom kmalu pregnali in zažgali tudi streho zvonika. Pri tem napadu so Nemci svojo postojanko še bolj utrdili in okrepili število članov posadke.

Miniranje cerkve

Jeseni so se partizani ponovno spravili nad nemške orožnike v izpostavljenem Šmart(i)-nu. Zadnje leto vojne so partizani skoraj vse tovrstne »akcije« izvajali zato, da bi si pridobili pri zahodnih »zaveznikih«, Anglo-američanih, čim več simpatij in tudi nekažno legitimnost borcev proti okupatorju. Ti so jih, ozadja so obsežna in strašljiva (o tem imamo od leta 2015 v slovenščini odlično knjigo: Peter Batty, *Titova velika prevara*), povsem nekritično zalagali z velikimi količinami vojaške opreme, oblek in hrane.

Devetindvajseti oktober 1944 je bil pust jesenski dan, iz nizko visečih oblakov je pršilo. Na Šmartno in okoliške vasi se je zgodaj spustil mrak. Partizani so obkoljevali nemško postojanko v Šmartnu. Okrog desetih zvečer se je začelo streljanje iz raznega orožja. Partizani so od vseh strani pritiskali proti župnišču. Ob triindvajsetih so se vtihotapili v cerkev in zaminirali njeno severno steno. Odjeknila je močna eksplozija, stena je popustila in močno razpokala. Eden od minerjev je na kraju obležal mrtev. Bil je prva, a ne edina žrtev neuspešnega partizanskega napada.

Šest mrtvih za nič

Partizani so cerkev minirali, ker naj bi napčno razumeli obvestilo, da je pod njo nemški bunker. Računali so, da bodo ruševine bunker uničile in da jim bo s tem odprt dostop do župnišča. Seveda je bil ta načrt popolnoma zgrešen, kajti bunker je bil toliko nižje na pobočju pod cerkvijo, da ga ne bi podsulo niti, če bi se porušil cerkveni zid, ki pa se je v resnici samo razma-

jal in so ga šele kasneje podrli Nemci zaradi varnosti in materiala za dodatno utrjevanje postojanke. Napad se je nadaljeval vso noč in še naslednji dan. Okrog pol dneva so se nad dolino pojavila letala in napadla partizanske položaje, zato so se partizani začeli umikati.

Kakšni so bili rezultati napada? Po dveh dneh napadov je bilo med partizani vsaj

enako monštranca in ciborij, ki sta bila v tabernaklju, pokvarjena ter zvita, prav tako lepa »večna luč«. Od cerkvene notranjščine je ostala le deloma poškodovana, lepa obhajilna miza, dva oltarna keruba, misijonski križ in na zunanji strani cerkve pokopališki križ.

Ob porušenju cerkve je ostala nepoškodovana le zakristija. Ves rešeni cerkveni

Alojz Kališnik

Alojz Mali

Ivan Jerič

Lovrenc Grošelj

Franc Pavlič

Te ljudi iz Šmartna je komunistično »sodišče« obsodilo v t. i. turnarskem procesu, ker so se uprli rušenju njihove cerkve leta 1955

pet mrtvih in večje število ranjencev. Med Nemci je bil ubit eden. Postojanka v župnišču ni bila zavzeta, nasprotno, Nemci so jo utrdili s sedmimi betonskimi bunkerji, ki so jih povezali s podzemnimi rovi. Znatno del pokopališča je bil zasut z ruševinami, na drugem delu pa so Nemci ob utrjevanju razpredli bodečo žico, zato so morali Šmarčani svoje umrle do konca vojne pokopavati v sosednjih župnijah. Nemci so ostali v Šmartnu do začetka maja 1945.

Uničeni dve cerkvi

Od prej mogočne šmarske cerkve je ostal samo zvonik in del cerkvenega zidu. Vsa lepa notranjščina je bila uničena. Od petih oltarjev, glavnega sv. Martina ter stranskih sv. Jurija, angela varuha, Matere božje in sv. Štefana, je ostalo le nekaj močno poškodovanih kipov, Matere božje, sv. Martina, sv. Jurija, in nekaj manjših. Popolnoma sta bila uničena božji grob, ki je bil takrat hranjen v cerkvi, in križev pot, oboje del slikarja Matija Koželja iz Kamnika. Uničen je bil krstni kamen, popolnoma nove orgle (narejene leta 1941), lepe hrastove klopi, baldahin in drugo,

inventar so Ločani prepeljali v podružnično cerkev na Lokah. Tudi podružnična cerkev sv. Doroteje v Kostanju je bila močno poškodovana med vojno, a tudi zanjo nosijo odgovornost partizani.

Zvonika ne damo

Po vojni so Šmarčani želeli pozidati novo cerkveno stavbo. Toda naleteli so na zid komunistične diktature, ki jih je oviral na vsakem koraku. Leta 1955 so se režimovci odločili, da bodo v Šmartnem s cerkvijo dokončno naredili konec. Septembra so porušili zid, od 18. do 26. oktobra pa tudi zvonik. Domačini so v izjemno velikem številu 17. in 18. oktobra ob prihodu rušiteljev demonstrirali, nadnje pa je režim pripeljal množico oboroženih miličnikov in udbovcv z maricami.

Poglejmo samo začetek 17. oktobra 1955. Iz zvonika nekdanj ponosne, a zdaj napol podrte cerkve sv. Martina v Tuhinjski dolini se je oglasil veliki zvon, za njim še drugi in tretji. Po dvanajstih vaseh in vasicah ne velike župnije je završalo: »Prišli so ga podirati.« Tisti ponedeljek je bil deževen, zato so se ljudje zadrževali doma. Toda glas zvonov je pognal ljudi na cesto. Sosedje so si jezno in

zaskrbljeno pripovedovali novice; nekateri so videli tovornjak z delavci iz ljubljanske Mostovne, ki so se peljali v Šmartno, da iz zvonika snamejo farne zvonove. Huda novica je stisnila srca in jih zedinila v eno samo misel: »Zvonika ne damo. Le naša navzočnost lahko prepreči najhujše.« In ljudje so se napotili k cerkvi: gospodarji in gospodinjne, fantje in dekleta in seveda otroci.

Vstaja v Šmartnu

Okoli zvonika je kmalu šumelo kot v čebelnem panju. Množica otrok je zvonila z vsemi zvonovi. Ljudje so se pogovarjali in drug drugemu izražali svoje negodovanje. Delavci so hitro ugotovili, da tisti dan ne bo dela in so pametno, a tudi v strahu stopili na stran. Množica pa je naraščala. In postajala glasnejša. Že ob prihodu je delavce sprejel domači miličnik. Kmalu so se mu pridružili tudi drugi trije. A čez čas so začutili, da je bolje, da se odstranijo. Po telefonu so v Kamnik sporočili, kaj se godi v Šmartnu. Naj se višje sile otepajo s temi trmastimi Šmarčani. Kmalu so se iz enajst kilometrov oddaljenega Kamnika pripeljala osem miličnikov in Mirko Košnjak, referent za komunalo pri OLO v Kamniku.

Tak je bil začetek nečesa, kar bi lahko imenovali spopad ljudske volje z »ljudsko oblastjo.« Skrotovičena pamet takratnih birokratov pa je dogodke sebi primerno poimenovala »protiljudske demonstracije.«

Montirani sodni proces

To je bil eden najbolj množičnih uporov proti komunističnemu režimu v Sloveniji, ki pa za leve publiciste, ker je bil verski, sploh ni obstajal vse do danes.

Značilno za totalitarni režim je bilo, da so upor v Šmartnu poimenovali »protiljudske demonstracije«. Protiljudski naj bi bili torej ljudje, ki so se prizadevali za svojo kulturo in vero. Sicer pa so komunisti zase od vojne naprej uporabljali sopomenko »ljudski«, imeli smo »ljudsko oblast«, čeprav je šlo za komunistično uzurpacijo in diktaturo, vse, kar je bilo proti njim, je bilo »protiljudsko«. Za vse, ki jim niso bili po volji, so uporabljali izraz »sovražniki ljudstva«. Udbovci z milico so se grdo znašali nad golorokimi ljudmi in jih poniževali. Več so jih zaprli, aprila 1956 so uprizorili montirani sodni proces, sedem ljudi so obsodili, bili so v zaporu.

Šmarčani so si še naprej prizadevali za novo cerkev. Leta 1958 se je režim le uklonil in jim dovolil, da so po načrtih arhitekta Antona Suhadolca začeli zidati povsem novo cerkveno stavbo. V dveh letih so povsem sami, z velikim odpovedovanjem in složno pozidali cerkev, ki jo je 29. maja 1960 posvetil škof Anton Vovk.

Okupatorjeve represalije

Ta in mnogi drugi »dogodki« oziroma partizanski »napadi« so povzročili mnoge oku-

patorjeve represalije. Med njimi je bila tudi naslednja. V nemški hajki, ki je konec decembra 1944 preganjala partizane v Tuhinjski dolini, so bili udeleženi predvsem vlasovci. Njihovo brezobzirnost in krutost so občutili tudi na območju Šmartna. V Hruševki so brez posebnega vzroka odgnali od doma šestčlansko Tančičevo družino. 63-letnega očeta Andreja, ki ni mogel hoditi, so vrgli na voz. Ko so prišli do Župnic, so očeta ustrelili kar na vozu, drugim petim pa ukazali teči proti bližnjemu gozdu in jih ustrelili »na begu«. V Snoviku so pobrali ljudi in živino, vendar so jih v Kamniku izpustili.

Pomor pri Sidolu

Bilo je v nedeljo, 13. maja 1945. Skozi Tuhinjsko dolino so se tiste dni pomikale trume beguncev: mož, žena in otrok, večinoma Hrvatov, ki so se nameravali umakniti na Koroško, toda bili so prepozni. Na nekaj krajih v dolini so jih partizani ustavljali in jim pobirali bolj ali manj skromno premoženje, ki so ga nosili s seboj. Od te množice so izločili okrog 250 moških, jih skoraj do golega slekli,

zvezali z žico in jih v zgodnjem nedeljskem jutru vodili od Šmartna proti Sidolu. Ko je ta »procesija« pri Jevniku vstopila v ozko sotesko, skozi katero je speljana pot na Pšajnovico, so zadržale partizanske strojnice in niso utihnile, dokler niso pomorile vseh ljudi.

V knjigi Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik, ki jo je pripravila komisija za popis žrtev druge svetovne vojne na Kamniškem in je izšla leta 1998, so ta dogodek takole omenili: »Pri Šmartnem je bilo zajetih več hrvaških domobranov, med njimi so bili tudi civilisti in tudi slovensko govoreči ljudje boja s Kočevskega, saj je nekdo izmed njih pred streljanjem zaklical po slovensko: Najprej nas sodite, nato morda šele streljajte! Vse te (bilo jih je približno 250–300) so v nedeljo, 13. maja, postrelili v Jevniku pri Sidolu. Domačini so jih morali znositi na kupe. Obložili so jih z butarami, polili z bencinom in zažgali. Te napol sežgane, razpadajoče žrtve so nato samo obsuli s prstjo. Za to delo so uporabili nemške ujetnike pa tudi prisilno mobilizirane okoličane (nekateri od teh so še živi).«

Ruševine župnijske cerkve v Šmartnu, ki so ostale za medvojnimi partizanskimi uničenjem

